

UNIVERSITATEA BABEȘ-BOLYAI, CLUJ-NAPOCA
FACULTATEA DE ISTORIE ȘI FILOSOFIE
ȘCOALA DOCTORALĂ „ISTORIE. CIVILIZAȚIE. CULTURĂ”

*Comunități ortodoxe în spațiul bihorean.
Cler și enoriași (1779-1848)*
REZUMAT

Conducător științific:
Prof. univ. dr. *Greta-Monica Miron*

Candidat:
Ionuț Mihai Horadron

Cluj-Napoca
2023

CUPRINS

INTRODUCERE * 5

Capitolul I

JURISDICȚIA. ORGANIZAREA ADMINISTRATIVĂ * 16

Capitolul II.

PREOȚII-PAROHI * 22

Calea spre preoție. Etapele hirotonirii

Educația * 22

Recomandări. Exigențele bisericii și ale satelor * 29

Vârsta la hirotonire * 42

Atestate * 45

Examenul * 47

Singhelia * 48

Numărul preoților * 50

Familia preoțească * 57

Căsătoria și copiii * 57

Văduvia * 58

Un posibil profil al preotului? * 63

Calități. Preotul-model * 63

Vicii preoțești-vicii lumești * 70

Capitolul III

PAROHII ȘI FILII * 82

Mărimea parohiilor. Numărul caselor * 82

Numărul credincioșilor și repartiția pe sexe * 86

Capitolul IV

BISERICI PAROHIALE. DOTAREA ȘI ÎNZESTRAREA LOR * 89

Numărul și starea bisericilor* 89
Dotarea bisericilor parohiale și a parohiilor * 94
Surse: Inventarele bisericesti * 94
Situația financiară a parohiilor: venituri, cheltuieli, investiții * 104
Obiecte și veșminte bisericesti * 111

Capitolul V

CREDINCIOȘII. DEMOGRAFIE ȘI ONOMASTICĂ * 133

Surse. Registrele matricole* 133
Evoluția și structura căsătoriilor * 138

Numărul căsătoriilor * 138

Distribuția sezonieră a căsătoriilor * 141
Statutul civil la căsătorie * 143
Vârsta soților la căsătorie * 148
Endogamia și exogamia * 152

Dinamica natalității * 155

*Numărul nașterilor **155
Repartiția lunară a nașterilor * 159
Distribuția pe sexe a nou-născuților * 163
Copiii ilegitari * 164
Botezul * 166
Mortalitatea * 168
Numărul deceselor. Când și de ce s-a murit? * 168
Distribuția mortalității în funcție de vârstă * 175
Onomastica * 178
Onomastica feminină * 180
Onomastica masculină * 190
Nume care se pierd și nume noi * 201
Nume de familie * 202

Capitolul VI

SPRE DISCIPLINAREA SOCIALĂ A CREDINCIOȘILOR. CĂSĂTORIILE *207

V.1. Reglementări privitoare la căsătorie * 209

VI.2. Vestirile și „cartea de slobozenie” * 211

VI.3 Aventura cuplului * 218

Căsătoriile clandestine * 218

Probleme în cuplu * 226

VI.4. Divorțul * 238

Legislația * 238

Cauze ale divorțului * 239

Implicarea comunității în procesul de divorț * 246

CONCLUZII * 249

BIBLIOGRAFIE * 252

CUVINTE-CHEIE: parohie, preot, credincioși, disciplinare, ierarhie.

INTRODUCERE

Tema cercetării o reprezintă Biserica Ortodoxă din spațiul bihorean de la sfârșitul secolului al XVIII-lea și prima jumătate a secolului al XIX-lea, cu accent pe viața parohială, atât cât poate fi desprinsă din documentele vremii emise de biserică. Am încercat deci, să ne concentrăm pe preoții-parohi și credincioși, cu interes pentru formarea și comportamentul preoților, demografie și onomastică, relația dintre preoți și credincioși în probleme economice (dotarea bisericilor, administrarea bunurilor parohiale) sau în disciplinarea lor (aici relația a fost una în ambele sensuri- dinspre preoți spre credincioși, vizibilă în controlul căsătoriilor, și dinspre credincioși spre preoți- în relație cu numirea sau înlăturarea unui preot din parohie) .

În ceea ce privește teritoriul avut în vedere, spațiul bihorean definește satele care au intrat în componența fostului comitat Bihor, ale cărui granițe nu sunt identice cu cele ale județului Bihor de astăzi. Pe lângă localitățile care alcătuiesc astăzi județul Bihor, fostul comitat a mai cuprins și unele sate din pusta maghiară care astăzi se regăsesc în Ungaria. De asemenea, în componența fostului comitat Bihor s-au aflat două parohii, care astăzi sunt incluse în județul Cluj (Bucea și Negreni) și zona Beliului sau districtul Beliului situat în partea de sud a comitatului, care astăzi se află în județul Arad.

Din punct de vedere cronologic limita inferioară a cercetării este anul 1779, iar limita superioară este reprezentată de anul 1848. De ce anul 1779? În acest an, la Viena se aprobă *Constituția ecleziastică a națiunii sârbești și române de credință ortodoxă supuse Mitropoliei de la Carloviț* care a cuprins o serie de decrete în ceea ce privește organizarea și desfășurarea vieții bisericești a ortodocșilor (atât sârbi, cât și români), printre care se înscriau și ortodocșii bihoreni. În plus, alte două evenimente de la sfârșit de secol au avut impact asupra Bisericii Ortodoxe din Bihor: emiterea Edictului de Toleranță al lui Iosif al II-lea, care, așa cum însuși împăratul a mărturisit, a avut ca scop „să transforme creștinismul, pentru toate confesiunile, care se dușmăneau până acum, într-o religie a iubirii” și înființarea în anul 1793 a Consistoriului Ortodox de la Oradea-Velența. Cele trei evenimente au influențat organizarea și dezvoltarea vieții bisericești din comitatul Bihor. Această limită inferioară a cercetării nu a fost stabilită numai în funcție de evenimentele care s-au răsfrânt asupra organizării societății și a bisericii. În stabilirea acestui reper, un rol la fel de important l-au avut sursele de care dispunem și care s-au multiplicat din ultimele două decenii ale secolului al XVIII-lea.

Am ales anul 1848 ca limită superioară deoarece Revoluția Pașoptistă aduce schimbări în ceea ce privește relațiile dintre ierarhia sârbă de la Karlowitz și Episcopia Aradului, curtea de la Viena promovează un nou regim politic, neoabsolutismul, și se observă schimbări în relațiile dintre cele două biserici ale românilor din Imperiul Habsburgic.

Surse și metodologie

Dacă tot am amintit de surse, pe acestea le putem clasifica în două categorii. În primul rând cele editate, destul de puține: amintim aici colecția de documente a lui I.D. Suciu și R. Constantinescu, *Documente privitoare la istoria Mitropoliei Banatului*, vol I-II, Timișoara, 1980; Ed. I. Găvănescu, *Mărturii românești din Eparhia Aradului în veacul al XVIII-lea*, Arad, 1940; Câteva documente am mai regăsit în *Istoria bisericească a românilor bihoreni a lui Țepeș Lupșa* (vol. I, Oradea, 1935); anexele din lucrarea lui Ioan Godea, *Biserici de lemn din Nord-Vestul Transilvaniei* (1990); și nu în ultimul rând anexele din lucrarea *Statul Austriac și Biserica Ortodoxă din Transilvania și Ungaria în efortul de modernizare a lumii românești (a doua jumătate a secolului al XVIII-lea și primele decenii ale secolului al XIX-lea)* a lui Cristian Apati, care mi-au fost de un real ajutor (mai ales conșcrierile). Sursele fără de care cercetarea nu ar fi fost posibilă au fost documentele din fondul *Episcopiei Ortodoxe Oradea* și din fondul *Registrelor de Stare Civilă Oradea* din cadrul Arhivelor Naționale, Direcția Județeană Bihor. Registrele parohiale sunt surse complexe, oferindu-ne informații atât pentru demografia istorică, cât și pentru alte domenii (toponimie, istorie socială, istorie economică, dar mai ales pentru onomastică).

Din punct de vedere metodologic, am recurs atât la o analiză cantitativă, cât și la analiza de text. În ceea ce privește inventarele bisericilor, le-am analizat mai mult din punct de vedere cantitativ, dar nu numai. Pentru registrele parohiale am recurs la prelucrarea nenominativă, cuantificând pe ani și decenii informațiile referitoare la botezuri, căsătorii și decese din comunitățile studiate.

Scopul cercetării este, așa cum am menționat și mai sus, să reconstituim o imagine a ceea ce a însemnat viața parohială ortodoxă din comunitățile bihorene de la sfârșitul secolului al XVIII-lea și prima jumătate a secolului al XIX-lea. Lucrarea am perceput-o ca pe o monografie în care am încercat să atingem cele mai importante aspecte ale unei societăți tradiționale, care avea în centrul său biserica, dar și cum aceasta s-a raportat la schimbările impuse de stăpânirea habsburgică. De asemenea, m-a interesat să surprind rolul preotului în

comunitate și relațiile din cadrul bisericii, preot-protopop, preot-preot și preot-credincios. Astfel, am împărțit lucrarea în șase capitole.

Structura lucrării

Capitolul I.

În primul capitol am discutat despre crearea Episcopiei Ortodoxe de la Arad la începutul secolului al XVIII-lea și intrarea parohiilor ortodoxe din comitatul Bihor sub jurisdicția acesteia. De asemenea, am prezentat câteva informații referitoare la activitatea episcopilor care au ocupat scaunul vlădicesc între 1706-1848, dar și acțiunile și lupta lor pentru a menține spațiul bihorean sub jurisdicția Episcopiei Aradului, precum și efortul acestora de a contracara unirea religioasă.

Capitolul II.

Capitolul al doilea l-am dedicat preotului. Am urmărit parcursul tânărului aspirant la haina preoțească între 1779-1848. Începutul l-am dedicat formării viitorului preot, unde am discutat despre implicarea statului și a ierarhiei sârbe în a impune tinerilor care doreau să devină preoți terminarea unor studii teologice. Am prezentat procesul de hirotonire, primirea unei parohii și numirea în parohie a preotului. Hirotonirea a fost una cu mai multe etape: viitorul preot trebuia să prezinte un atestat care să dovedească că a absolvit o școală; o carte de botez prin care să ateste faptul că a fost botezat în biserica ortodoxă; de asemenea și un atestat din partea satului, dovedind că sătenii îl vor ca preot. Apoi urma examenul preoțesc, și mai pe urma slujba de hirotonire și primirea parohiei. Recomandările comunităților și ale protopopilor descriu calitățile pe care trebuia să le aibă viitorul preot. „Dreapta credință”, „purtarea bună” sau „nărav bun”, „smerenie”, „omenie” toate acestea sunt calități pe care oamenii așteaptă să le găsească la preoții lor. „Năravul bun” se referă la calitățile morale ale preotului, un preot cu „nărav bun” este un preot care nu este iute la mânie, nu sare la bătaie, un om harnic, nu este bețiv, nu are alte patimi care să nu fie în concordanță cu statutul de preot. „Omenia”, „om de omenie”, „om omenos” este omul darnic, care îți oferă ajutorul necondiționat, are o purtare blândă, are vorbă bună, este înțelegător, are bună cuviință, are „frică și iubire de Dumnezeu”. În partea a doua a capitolului am prezentat informații despre familia preotului, la ce vârstă se căsătoreau tinerii care erau hirotoniți preoți, câți copii avea un preot, și despre văduvie, atât a preotului, cât și a preotesei. Am analizat și comportamentul preoților, încercările statului și ale bisericii de a controla

derapajul unor preoți și încercarea acestora de a crea preoți model pentru credincioși. Conscierierea din anul 1815 ne dezvăluie unele vicii pe care preoții le aveau: beția, „năravul rău”, purtarea rea și comportamentul imoral (concubinaj). Aceste vicii sunt unele perene care nu se pot eradica, numai combate.

Capitolul III.

Am încercat să creez o imagine sau un „profil” al parohiei ortodoxe bihorene. Ce înseamnă o imagine/ un profil? Imaginea se referă la mărimea parohiei, din câte case era formată, iar datele le-am extras din conscrierile care s-au realizat între 1769-1841. Astfel, în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea spațiul bihorean a fost caracterizat de parohia mică și mijlocie, iar începutul secolului al XIX-lea, numărul parohiilor mici se diminuează considerabil, această perioadă fiindu-i caracteristică parohia mijlocie și mare. Această caracteristică s-a datorat în primul rând spațiului natural, dar și măsurile care s-au luat în anii 1779 și 1784, prin care numărul de preoți a fost condiționat de numărul de case (în anul 1784 o parohie trebuia să aibă 100 de case, pentru a putea primi un preot paroh). Totuși, litera legii s-a adaptat specificului zonei. În ceea ce privește numărul credincioșilor, parohiile ortodoxe au cunoscut o creștere demografică în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea și în primul deceniu al secolului al XIX-lea. În deceniul al doilea (secolul XIX) numărul credincioșilor scade datorită foametei care s-a instalat. Am analizat și repartiția pe sexe a credincioșilor.

Capitolul IV.

În capitolul al patrulea am prezentat date despre organizarea și dotările parohiilor, așa cum au fost surprinse în inventarele bisericesti de la sfârșitul secolului al XVIII-lea și începutul secolului al XIX-lea și în inventarele din deceniul patru al secolului al XIX-lea. Inventarele bisericesti din cele două perioade ne-au oferit informații despre biserică, starea de conservare a acesteia, materialul de construcție; despre averea imobilă a parohiilor (case și terenuri parohiale). De asemenea, în ele s-au consemnat și dotările bisericii parohiale. Astfel, am putut contura o imagine despre funcționarea bisericii în spațiul sacru. La sfârșitul secolului al XVIII-lea inventarele ne prezintă o imagine a unor parohii sărace, cu un fond de carte redus, un număr mic de veșminte, iar cele mai multe parohii realizau un venit modest, dar toate dețineau elementele centrale ale Sfintei Liturghii, vasele sfinte: potirul și discul.

Inventarele din deceniul patru al secolului al XIX-lea ne prezintă niște parohii mai bogate, care și-au sporit fondul de carte și care au un număr mult mai mare de veșminte, foarte multe dintre acestea fiind confecționate din mătase, în comparație cu sfârșitul secolului al XVIII-lea, când erau făcute din pânză sau carton. Tot, acum, biserica a devenit principalul creditor din lumea satului, oferind bani cu împrumut „pe ujură” sau „contractuluș”, practică care a fost permisă de legile Imperiului Habsburgic. Informațiile furnizate de aceste documente sunt un indicator al atitudinii credincioșilor față de lăcașul de cult și al colaborării lor cu preotul. Pentru a avea o imagine cât mai amplă am coroborat informațiile din inventare cu cele din conscrieri, sămădașe, sau alte documente.

Capitolul V.

Cu ajutorul registrelor de stare civilă am realizat o analiză demografică a parohiilor ortodoxe din spațiul bihorean. Analiza am conceput-o mai mult ca un studiu de caz din cauza surselor fragmentare, dar și datorită volumului mare de muncă. Capitolul l-am împărțit în patru părți. În prima parte am analizat căsătoria din punct de vedere demografic. Astfel, am prezentat repartiziile lunare a căsătoriilor, vârsta la căsătorie, statutul civil a celor care încheiau o căsătorie, endogamia și exogamia. În ceea ce privește dinamica natalității, am avut în vedere, în primul rând, repartiziile lunare a nașterilor și dacă calendarul religios a influențat perioada de concepție a copiilor. Am analizat fenomenul -existența sau nu a copiilor născuți în afara căsătoriei, precum și botezul nou-născuților- când erau botezați (în ce interval de timp după naștere), care dintre cele două sexe s-a implicat mai mult în creștinarea lor. Astfel, în lumea tradițională a existat oarecum o repartiziile a sarcinilor în ceea ce privește nou-născuții, dacă femeile ajutau la aducerea lor pe lume, fiind moașe, bărbații se implicau în creștinarea acestora, fiind nași de botez. Aici am mai surprins și schimbările în decursul timpului, deoarece, începutul secolului al XIX-lea aduce o mai mare implicare a femeii în procesul de creștinare a copiilor, asumându-și rolul de nașă de botez, fenomen care se evidențiază cel mai bine în spațiul urban. În partea a treia a capitolului am analizat mortalitatea. Din nou am punctat repartiziile lunare a acesteia, cauzele morții, precum și grupele de vârstă la care se murea mai mult. Ultima parte am dedicat-o onomasticii. Pentru partea aceasta m-am folosit de registrele parohiale al botezaților, și am putut analiza prenumele pe care le primeau copiii la botez la sfârșitul secolului al XVIII-lea și în prima jumătate a secolului al XIX-lea. Registrele ne-au fost de un real ajutor, deoarece am putut stabili care au fost factorii care au influențat prenumele unui copil, care au fost cele mai răspândite prenume, dar și existența unor prenume mai originale. Dar și faptul că a existat o „modă a onomasticii”,

deoarece au fost perioade în care un prenume era preferat. De asemenea, fiecare comunitate a avut particularitățile ei. În ceea ce privește numele de familie, multe dintre ele au fost derivate de la ocupație, de la locul de proveniență, de la numele tatălui sau unele din anumite caracteristici fizice sau comportamentale.

Capitolul VI.

Ultimul capitol l-am dedicat căsătoriei și aspectelor care țin de viața în doi, de la formarea cuplului, până la „destrămarea” lui (divorț). M-a interesat modul în care clerul local a fost în complicitate cu credincioșii în încălcarea normelor bisericesti sau, dimpotrivă, a fost un agent al reformării comportamentului credincioșilor, pedepsind abaterile de la normă. Aici am apelat la documentele matrimoniale din fondul *Episcopiei Ortodoxe Oradea*.

CONCLUZII

Cercetarea vieții parohiale din comunitățile ortodoxe bihorene de la sfârșitul secolului al XVIII-lea și prima jumătate a secolului al XIX-lea a dus la crearea unei imagini a societății tradiționale care s-a aflat la granița dintre tradiție și schimbare/noutate. O lume care s-a aflat într-o continuă luptă pentru supraviețuire, care a trebuit să facă față numeroaselor provocări-fie naturale legate de climă sau boli, fie administrative, juridice, impuse de Curtea vieneză.

Documentele ne dezvăluie un stat promotor al reformării unei lumi care s-a ghidat după cutumele locale, dar și o ierarhie ecleziastică implicată în efortul de implementare a reformelor. Dovadă stau regulamentele elaborate de ierarhia ecleziastică și denunțarea de către protopopi a neregulilor sesizate în parohii, semn că, în prima jumătate a secolului al XIX-lea reformarea clerului s-a produs și de jos, dinspre protopopi sau chiar dinspre credincioși ale căror exigențe/doleanțe cu privire la preotul-paroh s-au mulat tot mai mult pe cele ale bisericii.

Reformarea preoților a însemnat un proces îndelungat care a pornit înspre mijlocul secolului al XVIII-lea, iar rezultatele au început să apară abia din deceniul al treilea al secolului al XIX-lea. Trecerea de la un preot care ucenicea pe lângă un altul mai în vârstă, mai experimentat la un preot care s-a format într-o școală clericală, urmând deci o curriculum școlară, învățând după manuale, a fost un proces de durată, care s-a lovit mai ales în zonele

deluroase și montane de sărăcia comunităților care cu greu și-au putut trimite copiii la școli. Și totuși, schimbarea în educația preoților este indicată de interesul lor pentru carte. Unii preoți, diaconi sau dieci au început să dețină propriile cărți. Și atitudinea față de carte se schimbă sau capătă o nouă valoare, afectivă alături de cea economică sau de utilitatea în spațiul sacru, al bisericii, și anume devine moștenire de familie, se transmite din generație în generație.

S-a dorit de către Curtea vieneză un preot care să aibă un comportament moral și social adecvat condiției sale și care să răspundă atât nevoilor credincioșilor, cât și exigențelor episcopiei și necesităților statului. În mod cert, repetatele conscripții pe care le-au avut de întocmit, numeroasele statistici referitoare la veniturile și cheltuielile parohiei ca și la investițiile făcute i-au responsabilizat pe preoți în raport cu propriii enoriași, dar și cu autoritățile laice. Obișnuița treptată cu o formularistică administrativă va fi însemnat și familiarizarea cu un vocabular specific și asumarea rolului lor de funcționari în slujba statului.

Creșterea numărului bisericilor parohiale a fost modestă, dar secolul al XVIII-lea a fost unul în care s-au ridicat biserici noi, deși materialul de construcție nu s-a schimbat, poate doar biserica de nuiiele a fost înlocuită cu biserica de lemn, iar răsleț a mai apărut câte o biserică de zid, procesul de construcție de biserici a fost continuat și în prima jumătate a secolului al XIX-lea, dar nu a mai avut anvergura din secolul al XVIII-lea. Multe dintre biserici erau lipsite de cărți liturgice și de veșminte. Preotul se diferenția în multe parohii numai prin patrafir, fiind cea mai răspândită piesă vestimentară de la sfârșitul secolului al XVIII-lea. În ceea ce privește situația economică, multe dintre ele nu aveau pământuri parohiale, și se poate observa discrepanța dintre parohiile de deal sau cele din zona montană și între parohiile din proximitatea orașului sau cele de câmpie. Primele erau parohii modeste, multe cu terenuri agricole puține sau unele lipsite de pământ, pe când celelalte erau parohii mai bogate în pământuri arabile. În ceea ce privește situația financiară, multe dintre parohii adunau un venit modest din vânzarea lumânărilor, venit care se reinvestea tot în achiziția lor, iar micul surplus era folosit pentru cumpărarea celor necesare în biserică (vase liturgice, veșminte, tămâie, mir). Înspre mijlocul secolului al XIX-lea documentele ne prezintă imaginea unor parohii mai bogate, care dețineau un însemnat fond de carte, cei mai mulți preoți au un rând de veșminte, iar mătasea începe să fie materialul din ce în ce mai folosit pentru confecționarea acestora. În această perioadă, biserica începe să fie principalul creditor din lumea satului, o parte însemnată din parohiile pe care le-am studiat au început să dea bani pe „ujură ” sau pe „contractuluș”. Este un semn clar al schimbărilor în economia rurală: pe

lângă terenurile parohiale și, implicit, veniturile în natură, investirea banilor aduce tot mai multe venituri parohiilor.

În ceea ce privește demografia, asemenea altor zone din Imperiul Habsburgic, sau din spațiul european, comunitățile bihorene încep să cunoască o creștere demografică considerabilă din secolul al XIX-lea; cu un ușor declin în deceniul al doilea, creșterea s-a menținut până la mijlocul secolului al XIX-lea. Registrele parohiale ne înfățișează o lume cu o natalitate ridicată, dar și cu o mortalitate la cote ridicate, mai ales în rândul copiilor, în special la copiii până la un an.

Căsătoria păstrează regulile societății tradiționale, deși vârsta la căsătorie începe să crească în rândul ambelor sexe, dar a rămas influențată de cele două calendare, religios și agricol. Cu toate acestea, de la sfârșitul secolului al XVIII-lea, când majoritatea căsătoriilor erau încheiate în perioada ianuarie-februarie, înspre mijlocul secolului al XIX-lea, căsătoriile încep să fie oficiate și în lunile de toamnă (octombrie, noiembrie), dar și primăvara sau vara, cu precădere în comunitățile din zona de câmpie sau în cele din proximitatea Oradiei. Am întâlnit comunități destul de deschise în ceea ce privește exogamia. Tot registrele parohiale ne prezintă o lume cu o onomastică creștină, în care prenumele cele mai răspândite au fost cele din Sfânta Scriptură sau cele de sfinți, dar fiecare comunitate a avut o „modă” a onomasticii proprii.

Relațiile dintre preot și credincioși, așa cum sunt ele dezvăluite de cererile de numiri de preoți, de informațiile referitoare la botez și cununie, de diferitele plângeri/conflicte și de documentele referitoare la căsătoriile clandestine, au fost, firesc, într-o dinamică determinată de contexte locale. Sătenii au avut un cuvânt de spus în numirea preotului în parohie sau în îndepărtarea lui; ei au contribuit prin munca brațelor sau cu bani la repararea, construcția și dotarea bisericii dar și la întreținerea preotului. Preoții, la rândul-le, au acceptat să le nașească copiii sau au intervenit în problemele de cuplu, încercând să-i responsabilizeze pe parteneri. Uneori s-a creat o solidaritate între preoți și credincioși în încălcarea normelor bisericesti, documentele dezvăluind îndeosebi problema căsătoriilor clandestine. Încheierea unei căsătorii clandestine, noaptea nu a reprezentat o problemă pentru doi tineri, deoarece un preot care să-i căsătorească se găsea. Societatea tradițională a fost, am putea spune destul de permisivă, în care recăsătoria, fără a avea dovada că unul dintre soți este mort, era susținută, aprobată. A te recăsători din nou, și apoi a te reîntoarce la primul soț, nu era greu. Am întâlnit în documente femei cu caracter puternic, care și-au luat viața în mâini și s-au opus „traiului rău” din căsătorie, fie prin fuga de acasă, fie prin intentarea divorțului; dar poate cel mai mare act de curaj a fost acela de a se „plânge”, de a-l reclama pe soț unui reprezentant al puterii

ecleziastice. Am observat existența susținerii din partea familiei sau din partea sătenilor. Bărbați care s-au solidarizat cu cauza unei femei aflate în suferință, care au depus plângere împotriva soțului violent.

Mijlocul secolului al XIX-lea ne prezintă o altă imagine a parohiilor decât sfârșitul secolului trecut: mai populate, mai bogate unele, cu tot mai mulți preoți care trecuseră printr-o școală, cu protopopi care nu închid ochii la deviațiile preoților ci, dimpotrivă, îi dojenesc și îi raportează consistoriului.

BIBLIOGRAFIE

Fonduri documentare

Arhivele Naționale – Direcția Județeană Bihor, *Fond Episcopia Ortodoxă Oradea (1769-1848)*

Idem, Fond Registre de Stare Civilă.

Protocolul botezaților, cununaților și răposaților Apateu, 1817-1844.

Protocolul botezaților, cununaților și răposaților Apateu, 1844-1853.

Protocolul botezaților Bicaciu, 1794-1805.

Protocolul botezaților Bicaciu, 1824-1844.

Protocolul botezaților Bicaciu, 1844-1853.

Protocolul cununaților Bicaciu, 1782-1844.

Protocolul răposaților Bicaciu, 1786-1853.

Protocolul botezaților, cununaților și răposaților Bicaciu, 1844-1853.

Protocolul botezaților Cheresig, 1780-182, 1800-1822.

Protocolul cununaților Cheresig, 1800-1843.

Protocolul botezaților Cihei, 1819-1844.

Protocolul cununaților Cihei, 1791-1844.

Protocolul răposaților Cihei, 1819-1832.

Protocolul botezaților, cununaților și răposaților Cihei, 1844-1853.

Protocolul botezaților Gepiu, 1786-1804.

Protocolul botezațiilor Gepiu, 1820-1844.
Protocolul botezațiilor Gepiu, 1844-1853.
Protocolul cununațiilor Gepiu, 1792-1843.
Protocolul răposațiilor Gepiu 1826-1844.
Protocolul răposațiilor Lăzăreni, 1815-1831.
Protocolul botezațiilor Marțihaz, 1783-1843.
Protocolul cununațiilor Marțihaz, 1783-1844.
Protocolul cununațiilor, Marțihaz, 1844-1853.
Protocolul botezațiilor Oradea, 1783-1793.
Protocolul botezațiilor Oradea, 1793-1811.
Protocolul botezațiilor Oradea, 1811-1831.
Protocolul botezațiilor Oradea, 1832-1844.
Protocolul cununațiilor Oradea, 1794-1806.
Protocolul cununațiilor Oradea, 1810-1843.
Protocolul cununațiilor Oradea, 1844-1918.
Protocolul botezațiilor Păușa, 1811-1839.
Protocolul răposațiilor Păușa, 1814-1846.
Protocolul botezațiilor Răbăgani, 1789-1843.
Protocolul botezațiilor Săldăbagiu Mic, 1780-1843.
Protocolul cununațiilor Săldăbagiu Mic, 1779-1843.
Protocolul răposațiilor Săldăbagiu Mic, 1779-1843.
Protocolul botezațiilor, cununațiilor și răposațiilor Sebeș, 1779-1844.
Protocolul botezațiilor Tămașda, 1803-1844.
Protocolul cununațiilor Tămașda, 1804-1843.
Protocolul răposațiilor Tămașda, 1804-1843.
Protocolul botezațiilor Tășad, 1790-184.
Protocolul cununațiilor Tășad, 1790-1843.
Protocolul răposațiilor Tășad, 1790-1844.
Protocolul botezațiilor Toboliu, 1819-1828.
Protocolul botezațiilor și răposațiilor 1828-1844.
Protocolul cununațiilor Toboliu 1782-1843.
Protocolul botezațiilor, cununațiilor și răposațiilor, Toboliu, 1844-1853.
Protocolul botezațiilor, cununațiilor și răposațiilor Tinăud, 1779-1841.
Protocolul botezațiilor Velența Oradiei, 1805-1843.

Protocolul, cununaților Velența Oradiei, 1805-1827.

Protocolul botezaților, cununaților și răposaților Velența Oradiei, 1842-1853.

Arhivele Naționale -Direcția Județeană Cluj, *Fond Registre de Stare Civilă*, dosa Protocolul botezaților Chiuiești 1811-1871.

Lucrări generale

Chaunu, Pierre, *Civilizația Europei Clasice*, vol. I, Meridiane, București, 1989.

Chaunu, Pierre, *Civilizația Europei Clasice*, vol. III, Meridiane, București, 1989.

Constantinescu, N.A., *Dicționar onomastic românesc*, Editura Republicii Populare Române, București 1963.

Dudaș, Florian, *Catastrofe naturale în Transilvania*, Editura de Vest, Timișoara, 2006.

Dudaș, Florian, *Vechi cărți românești călătore*, Editura Sport-Turism, București, 1987.

Graur, Alexandru, *Nume de persoane*, Editura Garomond, București, 2006.

Iorga, Nicolae, *Sate și preoți din Ardeal*, Institutul de Arte Grafice „Carol Gobl”, București, 1902.

Iorga, Nicolae, *Istoria Bisericii Românești și a vieții religioase a românilor*, vol. II, Tipografia „Neamul Românesc”, Vălenii de Munte, 1909.

Lemny, Ștefan, *Sensibilitate și istorie în secolul XVIII românesc*, Meridiane, București, 1990.

Nicoară, Toader, *Transilvania la începuturile timpurilor moderne (1680-1800)*, Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca, 2001.

Nicoară, Toader, *Sentimentul de insecuritate în societatea românească(1600-1830)*, Editura Accent, 2006, Cluj-Napoca.

Pașcu, Ștefan, *Populație și Societate*, vol. I. , Dacia, Cluj-Napoca, 1972.

Păcurariu, Mircea, *Istoria Bisericii Ortodoxe Române*, Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, București, 1991.

Popescu, I .A., *Arta icoanelor pe sticlă de la Nicula*, Editura Tineretului, București, 1969.

Radosav, Doru, *Carte și societate în secolele XVII-XIX*, Fundația celor Trei Crișuri, Oradea, 1995.

Radosav, Doru, *Sentimentul religios la Români*, Dacia, Cluj-Napoca, 1997.

Săsăujan, Mihai, *Habsburgii și Biserica Ortodoxă din Imperiul Austriac (1740-1761)*, Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca, 2003 .

Simion Florea Marian, *Nunta la români, studiu istorico-comparativ etnografic*, vol. I, Editura Saeculum Vizual, București, 2009.

Trebici, Vladimir Trebici, Ghinoiu, Ion, *Demografie și Etnografie*, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1986.

Lucrări speciale

Alexici, Gheorghe, *Pagini din trecut, Cum s-a propovăduit unirea în părțile bihorene?*, Tiparul tipografiei arhidiecezane, Sibiu, 1903.

Apati, Cristian, *Statul Austriac și Biserica Ortodoxă din Transilvania și Ungaria în efortul de Modernizare a lumii românești (a doua jumătate a secolului al XVIII-lea și primele decenii ale secolului al XIX-lea)*, Editura Rimus, Oradea, 2015.

A.H. *Dieceza Aradului*, în „Biserică și Școală”, Arad, 1897, nr. 11.

Bălan-Mihailovici, *Dicționar Onomastic Creștin*, Sofia, București, 2007.

Bărbulescu, Constantin (coord.), *Universul înruderii. Între istorie și antropologie*, Cluj-Napoca, 2000

Biblia sau Sfânta Scriptură, Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, București.

Bocșan, Nicolae, Leu, Valeriu, „Circulația cărții vechi bisericești în Banat”, în vol. *Societate. Cultură. Biserică. Studii de Istorie Medievală și Modernă*, coord. Doru Radosv, Radu Mârza, , Cluj-Napoca, Argonaut, 2014.

Bolovan, Paula Sorina, *Familia în satul românesc din Transilvania: a doua jumătate a secolului al XIX-lea și începutul secolului XX*, Centru de Studii Transilvane, Fundația Culturală Română, Cluj-Napoca.

Bolovan, Ioan (coord.), *Transilvania în epocile Modernă și Contemporană. Studii de demografie istorică*, Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca, 2002.

Bolovan, Ioan, *Transilvania între Revoluția de la 1848 și Unirea din 1918. Contribuții demografice*, Fundația Culturală Română, Cluj-Napoca, 200.

Bolova, Sorina Paula, Bolovan, Ioan, Pădurean, Corneliu (coord.), *Om și societate. Studii de istoria populației României (sec. XVII-XXI)*, Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca, 2007.

Bolovan, Ioan, Pădurea, Corneliu (coord.), *Populație și Societate. Studii de demografie istorică a Transilvaniei (secolele XVIII-XX)*, Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca.

Botiș, Teodor, *Istoria Școalei Normale (Preparandiei) și a Institutului Teologic Ortodox-Român din Arad*, Editura Consistorului, Arad, 1922.

Brie, Mircea, *Familie și societate în Nord-Vestul Transilvaniei (a doua jumătate a secolului al XIX-lea și începutul secolului XX)*, Editura Universității din Oradea, 2008.

Chiriac, Aurel, *Pictura Bisericilor de lemn românești din Bihor în secolele al XVIII-lea și al XIX-lea*, Editura Muzeului Țării Crișurilor, Oradea, 1999.

Ciorba, Ioan, *Marea foamete din Transilvania dintre 1813-1817*, Oradea, 2007.

Coman, Vasile, *Trepte vechi și noi în istoria Eparhiei Oradea. Mărturii-Evocări*, Oradea 1980.

Covaci, Vasile, *Manufactura de sticlă de la Beliu în prima jumătate a secolului al XVIII-lea, în Crisia*, vol. II. 1973, pp. 219-234.

Deteșan, Daniela, *Căsătorie și moștenire în Transilvania: documente din a doua jumătate a secolului al XIX-lea*, Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca, 2013.

Deteșan, Daniela, *În lege și în afara ei: românii din Transilvania la mijlocul secolului al XIX-lea*, Argonaut, Cluj-Napoca, 2013.

Dudaș, Florian, *Manuscrise românești din bisericile Bihorului*, vol. I-II, Oradea, 1985-1986.

Dudaș, Florian, *Memoria vechilor cărți românești*, Editura Episcopiei Ortodoxe a Oradei, Oradea 1990

Dudaș, Florian, *Carte veche românească: secolele XVI-XVII*, Editura Muzeul Țării Crișurilor, Oradea, 1977.

Dudaș, Florian, *Vechea catedrală ortodoxă a Bihorului: biserica din Velența (Veneția) Orășii*, Brevis, Oradea, 2004.

Dudaș, Florian, *Vechi manuscrise românești din ȧara Bihorului*, vol. I. *Începuturile și biruința scrisului*, Editura Biblioteca Revista Familia, Oradea, 2007.

Dudaș, Florian, *Vechile tipărituri românești din ȧara Bihorului*, Editura de Vest, Timișoara, 2007.

Dumitran, Daniel, *Un timp al reformelor, Biserica Greco-Catolică din Transilvania sub conducerea episcopului Ioan Bob(1782-1830)*, Argonaut, Cluj-Napoca, 2007.

Floaca, Ioan N., *Canoanele Bisericii Ortodoxe. Note și comentarii*, Ediția a III-a, Sibiu, 2005.

Florea, Carmen, Miron, Greta- Monica (coord.), *Istoria ca interogație*, Argonaut, Cluj-Napoca, 2020.

Firu, Nicolae, *Biserica Ortodoxă română din Bihor în luptă cu unirea (1700-1750)*, Tiparul Tipografie și Librăriei Diecezane, Caransebeș, 1913.

Găvănescu, Ed. I., *Mărturii românești din Eparhia Aradului în veacul al XVIII-lea*, Librărie, Editură, Institutul de Arte Grafice Diecezană, Arad, 1940.

Ghitta, Ovidiu, *Nașterea unei biserici*, Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca, 2001.

Ghitta, Ovidiu, „Românii din Satul Tămaia”, în *Societate, Cultură, Biserică. Studii de Istorie Medievală și Modernă*, Argonaut, Cluj-Napoca, 2014.

Ghițulescu –Vintilă, Constanța, *În Ȉalvari și cu Ișlic*, Humanitas, București, 2011.

Godea, Ioan, *Biserici de lemn din Nord-Vestul României*, Meridiane, București, 1996.

Godea, Ioan, *Biserici de lemn din Valea Crișului Repede*, Editura Muzeului Țării Crișurilor, Oradea, 1974.

Godea, Ioan *Biserici de lemn din zona Barcău-Crasna*, Editura Muzeului Țării Crișurilor, Oradea, 1972.

Godea, Ioan *Monumene de arhitectură populară din Nord-Vestul României: Biserici de lemn din țara Crișurilor*, București, 1976.

Godea, Ioan, Cristache-Panait, Ioana, *Monumente istorice bisericesti din Eparhia Ortodoxă Română a Oradiei. Bisericile de lemn*, Editura Episcopiei Ortodoxe a Oradiei, Oradea, 1978.

Horga, Ioan, *Contribuții la cunoașterea jozefismului provincial. Debutul Episcopiei Greco-Catolice de Oradea (1777-1784)*, Editura Universității din Oradea, Oradea, 2000.

Ioanovici, D., *Câteva momente din lupta pentru episcop românesc la Arad*, în Revista Teologică, 1916, nr. 9- 12.

Iorgu, Iordan, *Contributions onomastiques à Munich du 24 au 28 août 1958*, Societate Bucarest, Editions de l'Academie de la Republique Poulair Roumaine (1958).

Lambru Roxana, *Nume de persoane la români în secolele XIV-XVI (țara Românească)*, ProUniversitaria, București, 2022.

Lupșa, Ștefan, *Istoria Bisericească a Românilor Bihoreni*, vol. I până la 1829, Oradea 1935.

Lupșa, Ioan, *Istoria Parohiei Țtei, cu multe documente bihorene și 16 ilustrații*, Tipografia Diecezană, Beiuș, 1942.

Mălinaș, Ioan Marin, *Situația învățământului bisericesc al românilor în contextul reformelor școlare din timpul împărătesei Maria Tereza (1740-1780), a împăraților Iosif al II-lea (1780-1790) și Leopold al II-lea (1790-1792)*, Viena, 1984.

Mihoc, Blaga, *Biserică și Societate în Nord-Vestul României*, Editura Logas`94, Oradea, 2004.

Miron, Greta-Monica, *Biserica Greco-Catolică din Transilvania. Cler și enoriași (1697-1782)*, Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca, 2004.

Miron, Greta-Monica, „Despre căsătorie și tristețile ei în lumea românească transilvăneană a secolului al XVIII-lea”, în volumul *Istoria ca interogație*, coord. Carmen Florea, Greta-Monica Miron, Argonaut, Cluj-Napoca, 2020.

Miron, Greta-Monica, „Despre părinți și copii în sate ale Diecezei de Făgăraș în secolul al XVIII-lea: demografie și onomastică”, în volumul *Lumină din Lumină*, Coord. Ioan-Aurel Pop, Ovidiu Ghitta, Marius Cîmpean, Editura Mega, Cluj-Napoca, 2022.

Miron, Greta-Monica, *Viața parohială și diversitatea confesională în Transilvania secolului al XVIII-lea*, Mega, Cluj-Napoca, 2015.

Petroaia, Lucian, „Vechi cărți bisericești, ne(mai)cunoscute astăzi”, în *Teologie și educație la Dunărea de Jos*, nr. XV, pp. 246-272.

Pop, Ștefan, *Din trecutul bisericii române bihorene*, în *Revista Teologică*, Sibiu, anul 1907, nr. 4, 5, 6, 9-10, 11, anul 1908, nr. 2, 3, 4, 5, 6, 9-10.

Pop, Ștefan, *Episcopul unit al Orazii Isaia Martinovici*, în *Revista Teologică*, Sibiu, anul 1914, nr. 13-22.

Pop, Ștefan *Trei episcopi vechi ai Orazii- Mari*, în *Revista Teologică*, Sibiu, anul 1915, nr. 9-12.

Radu, Iacob, *Samuil Vulcan, episcopul român-unit (1806-1839), și Biserica Ortodoxă-Română*, Tipografia și Librăria Românească, Oradea Mare, 1925.

Radosav, Doru Radosav, Mârza, Radu (coord.), *Societate. Cultură. Biserică. Studii de Istorie Medievală și Modernă*, Argonaut, Cluj-Napoca, 2014.

Rotar, Marius, *Moartea în Transilvania în secolul al XIX-lea: 11 ipostaze ale morții*, vol. II, Editura Acent, Cluj-Napoca, 2007.

Roșu, Titu L., *Însemnări și inscripții bihorene*, vol. I, Tipografia Doina, Beiuș, 1941.

Rus, Dorin-Ioan, „Weather anomalies în Transilvania, the Banat and Partium 1813 to 1818, as reflected în contemporary sources” în *Economic- and Ecohistory*, vol. XVI, nr. 16.

Sfântul Ioan Gura de Aur, *Despre preoție*, Basilica, București, 2015.

Suciu, I. D. Suciu, Constantinescu, R., *Documente privitoare la istoria Mitropoliei Banatului*, vol. I-II, Timișoara, 1980.

Șaguna, Andrei, *Manualu de studiulu pastoralu*, Tipografia Archiepiscopaliană, Sibiu, 1878.

Ștefănescu, Barbu, *Între Pâini*, Academia Română. Centrul de Studii Transilvane, Cluj-Napoca, 2012.

Ștefănescu, *Tehnica agricolă și ritm de muncă în gospodăria țărănească din Crișana: (secolul al XVIII-lea și începutul secolului al XIX-lea)*, vol. I, Fundația Culturală „Cele Trei Crișuri”, Oradea, 1995.

Vesa, Pavel, *Eparhia Aradului: istorie, cultură, mentalități (1706-1918)*, Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca, 2006.

Vesa, Pavel, *Episcopii Aradului 1706-2006*, Gutenberg Univers, Arad, 2007.

Vesa, Pavel, *Eparhia Aradului în perioada episcopului Gherasim Raț (1835-1850)*, Mirador, Arad, 2008.

Vesa, Pavel, *Eparhia Aradului în perioada episcopului Sinesie Jivanovici (1751-1768)*, Editura Arhiepiscopia Aradului, Arad, 2013.

Vesa, Pavel, *Incursiuni în istoriografia ecleziastică arădeană*, GutenbergUnivers, Arad, 2004.

Vesa Pavel, *Învățămintul Teologic de la Arad (1822-1848)*, Editura Episcopiei Devei și Hunedoarei, Deva, 2013.

Zanobend, Francoise, „Jocul numelor. Sistemul de numire în Minot”, în volumul *Universul înrudirii. Între istorie și antropologie*, coord. Constantin Bărbulescu, Cluj-Napoca, 2000.